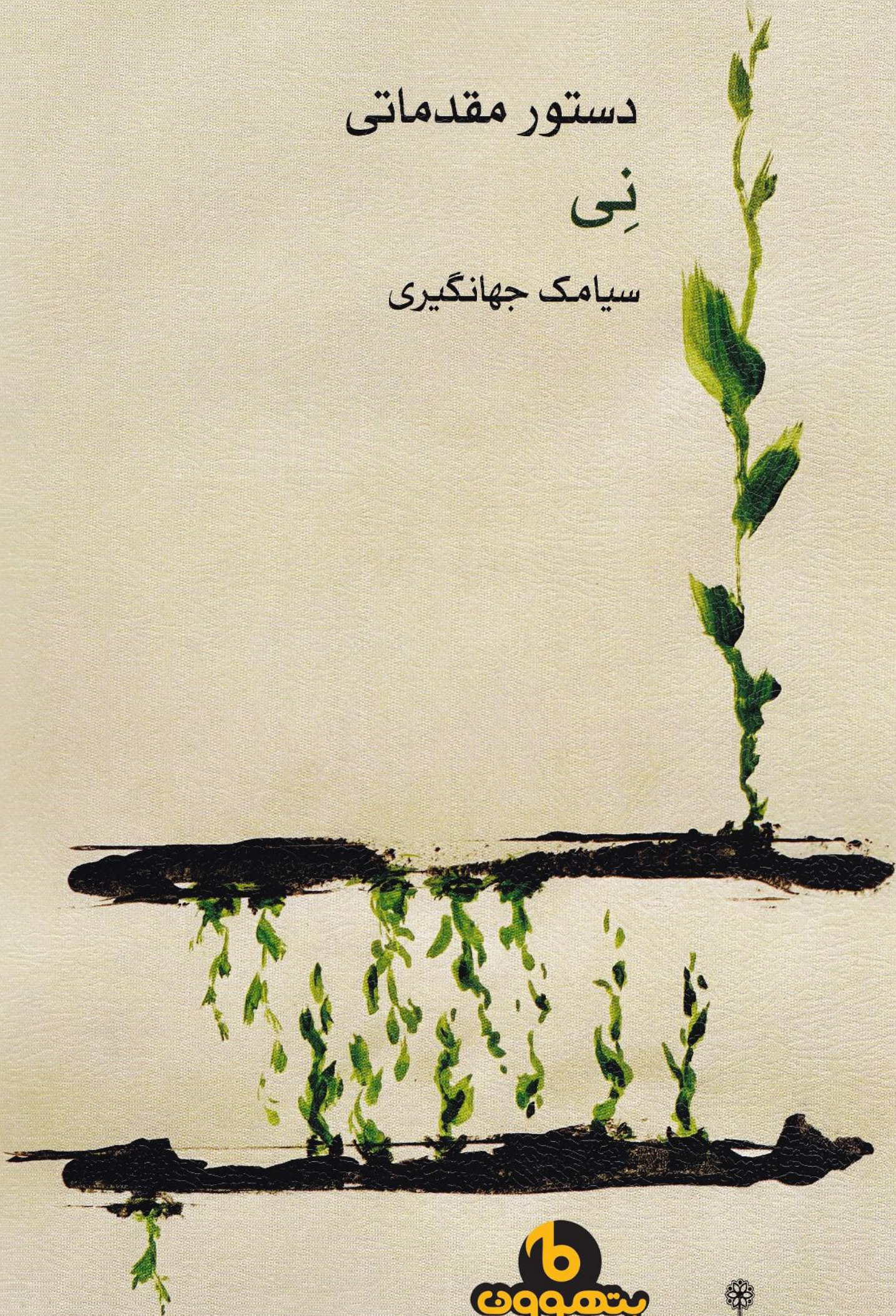

دستور مقدماتی

نی

سیامک جهانگیری

مؤسسه‌ی فرهنگی - هنری ماهور
تهران، پل چوبی، خیابان حقوقی، شماره‌ی ۴۲، طبقه‌ی همکف
کدپستی ۱۶۱۱۹۷۵۵۱۶
تلفن: ۷۷۵۰۲۴۰۰ فکس: ۷۷۵۰۶۵۵۳
www.mahoor.com
info@mahoor.com

دستور مقدماتی نی

سیامک جهانگیری

تصویرگری جلد	ملیحه محسنی
نت‌نگاری	مهران معمارنژاد و سیامک جهانگیری
چاپ اول	۱۳۹۹
تعداد	۱۰۰۰ جلد
لیتوگرافی	باران
چاپ و صحافی	معرفت

© حق چاپ محفوظ است.

شابم: ۱-۷۳-۷۳۸-۲۶۲۸-۸۰-۰۰-۹۷۹ ISMN: 979-0-802628-73-1

فهرست

۷.....	پیش گفتار.....
۹.....	آشنایی با مفاهیم و علائم اولیه‌ی نگارش موسیقی.....
۱۴.....	ردیف موسیقی ایرانی.....
۱۴.....	شکل دست و طریقه‌ی دست گرفتن ساز.....
۱۵.....	نحوه‌ی انگشت گذاری در فواصل بالقوه و گستره‌ی صوتی ساز نی (Do = 3 Do).....
۱۷.....	بخش اول.....
۱۸.....	دروس مقدماتی.....
۱۴۸.....	بخش دوم.....
۱۴۹.....	مختصری درباره‌ی قالب‌های اجرایی موسیقی کلاسیک ایرانی.....
۱۵۱.....	شیوه‌ی انگشت گذاری و اخذ کلیه‌ی فواصل بالقوه و بالفعل در تمام گستره‌های صوتی ساز نی (Do = 3 Do).....
۱۵۵.....	پیش درآمد شور..... یوسف فروتن.....
۱۵۷.....	قسمتی از رنگ شهر آشوب..... برگرفته از ردیف میرزا عبدالله.....
۱۵۹.....	پیش درآمد ابوعطا..... علی اکبر شهنازی.....

- تصنیف ای کبوتر..... حسام السلطنه ۱۶۱
- پیش درآمد بیات ترک..... یوسف فروتن..... ۱۶۳
- تصنیف ای یوسف خوشنام ما..... بر اساس گوشه‌ی مهربانی، رضا شفیعیان..... ۱۶۵
- تصنیف نمی دانه چه در..... عارف قزوینی..... ۱۶۸
- چهارمضرب افشاری..... ۱۶۹
- پیش درآمد دشتی..... رضا محجوبی..... ۱۷۱
- تصنیف بسته‌ی دام..... علینقی وزیری..... ۱۷۳
- تصنیف ای ایران..... روح‌الله خالقی..... ۱۷۴
- رنگ دشتی..... علینقی وزیری..... ۱۷۷
- دوضربی دشتی..... ۱۷۹
- تصنیف ساقی ساقی..... آهنگ قدیمی..... ۱۸۰
- تصنیف شوشتری..... روایت عبدالله دوامی..... ۱۸۱
- رنگ همایون..... غلامحسین بیگجه‌خانی..... ۱۸۲
- تصنیف بیداد همایون..... سماع حضور..... ۱۸۳
- بهار دلنشین..... روح‌الله خالقی..... ۱۸۵
- خزان عشق..... جواد بدیع‌زاده..... ۱۸۶
- سرگشته..... همایون خرم..... ۱۸۹
- رنگ بیات اصفهان..... موسی معروفی..... ۱۹۲
- رنگ اصفهان..... ۱۹۴
- پیش درآمد سه‌گانه..... یوسف فروتن..... ۱۹۷
- دوضربی سه‌گانه..... ابوالحسن صبا..... ۱۹۸
- تصنیف «الا اگر می‌ام دهی»..... آهنگ قدیمی..... ۱۹۹
- تصنیف «عروس گل»..... درویش خان..... ۲۰۰
- پیش درآمد چهارگانه..... حسین استوار..... ۲۰۲
- رنگ چهارگانه..... رکن‌الدین مختاری..... ۲۰۳
- ضربی چهارگانه..... ۲۰۵
- منابع..... ۲۰۶

پیشگفتار

ساز نی از ساقه‌ی گیاه نی (از خانواده‌ی گندمیان) ساخته می‌شود و از آنجا که این گیاه و گونه‌های هم‌خانواده‌ی آن تقریباً در اقصی نقاط دنیا وجود دارد، ساز بادی ساخته‌شده از ساقه‌ی این گیاه به شکل‌های مختلف در همه جا موجود است. در این میان، ساز نی ایرانی هرچند از نظر بدنه شبیه به هم‌خانواده‌های خود در کشورهای همسایه مثل ساز نی ترکی و عربی است، به لحاظ تکنیک تولید صدا از هم‌خانواده‌های خود متفاوت است و همین ویژگی آن را متمایز می‌سازد.

از آنجا که ساز نی ایرانی به شیوه‌ی به اصطلاح «دندانی» نواخته و صدای آن تولید می‌شود (این شیوه منسوب به نایب اسدالله اصفهانی است) ایده‌های متفاوتی در تولید صدا دارد که در اینجا اشاره‌ای کلی به چگونگی آن خواهیم کرد.^۱

شیوه‌ی تولید صدا در ساز نی

نی ایرانی در قسمت ابتدایی آن دارای یک سری از جنس فلز نازک یا پلاستیکی است. اگر دندان‌های پیشین از هم فاصله داشته باشند می‌توان از خود بدنه‌ی ساز جهت نواختن استفاده کرد. آنچه مسلم است، در تولید صدا، برخورد هوای داخل دهان به این سری موجب شکافته‌شدن هوا و انتقال انرژی و حرکت هوای داخل لوله می‌شود و در نهایت با انگشت‌گذاری روی سوراخ‌های مختلف، با تغییر طول، بسامدهای مختلف شکل می‌گیرد. اما به دلیل عدم رؤیت فضای داخلی دهان در هنگام تولید صدا در توضیح عملکرد اعضا و نحوه‌ی استفاده از آن تعبیر مختلفی وجود دارد. بنابراین در اینجا تنها به چگونگی تولید صدا به لحاظ شرایط ساختاری و عملکرد قسمت‌های مختلف به اختصار خواهیم پرداخت.

عملکرد اعضای مختلف و نقش آنها در تولید صدا در ساز نی

نی ایرانی از دسته‌ی سازهای بادی است که می‌توان آن را سمت چپ یا راست دهان قرار داد و دست راست یا چپ نوازنده می‌تواند بالا یا پایین آن قرار گیرد. با ورود سری نی بین دو دندان پیشین، زبان و لب‌ها و دندان‌ها با سری ساز درگیر خواهند شد. در توضیح و روایت‌های مختلف تولید صدا چنین آمده است: ۱. قسمت سینه‌ی زبان در پشت سری نی قرار بگیرد، ۲. قسمت نوک زبان پشت دندان‌های پایین رفته و سینه‌ی زبان با سر نی در تماس قرار بگیرد، ۳. نوک زبان با سر نی در تماس باشد، ۴. قسمت پهلویی زبان با سری ساز در تماس قرار بگیرد. در این روایات و در اکثر اوقات زبان را عامل اصلی در هدایت و پرتاب هوا می‌دانند. اما از آنجایی که فضای داخلی دهان قابل رؤیت نیست، بسیاری از این توضیحات به سختی درک می‌شوند. به نظر نگارنده، آنچه اصولاً در نواختن هر سازی بسیار مهم و حائز اهمیت است، عدم انقباض قسمت‌های مختلف بدن است. بنابراین در ساز نی نیز آنچه توصیه می‌شود، ایجاد شرایط بهینه در جهت تولید صداست؛ یعنی عدم انقباض اعضای تولید صدا، که شامل قسمت‌هایی مانند ماهیچه‌های شکم، دیافراگم، قفسه‌ی سینه تا صورت و فضای داخلی دهان، فک، چانه، زبان و گلو است. هرگونه انقباض منجر به عدم کنترل در هدایت هوا می‌شود و در تولید صدا اثر می‌گذارد، بنابراین عملکرد درست زبان در هدایت هوا و عملکرد لب‌ها در پرتاب هوا می‌تواند نقش موثری در تولید صدای ساز داشته باشد.

اصولاً صدای ساز هر نوازنده‌ای با توجه به آناتومی صورت نوازنده، صدای مخصوص به خود را دارد؛ چرا که شکل سر و حجم سر و جمجمه، شکل و حجم سینوس‌ها و کشیدگی فک افراد مختلف فضای آکوستیکی متفاوت ایجاد می‌کند و در نتیجه صدای تولیدشده‌ی هر نوازنده‌ای متفاوت است. اصولاً قسمت سر نوازنده‌ی ساز بادی همچون

۱. برای اطلاعات بیشتر نک. کیانی‌نژاد ۱۳۹۲ (برای مشخصات کامل، به فهرست منابع آخر کتاب مراجعه کنید).

یک کاسه‌ی طنینی و محفظه‌ی صوتی خاص در تولید صدا مؤثر است، همانطور که صدای افراد در تکلم و خواندن با تغییر پارامترهای ذکر شده تغییر می‌کند. بنابراین توصیه می‌شود از تقلید صدای ساز دیگران پرهیز کرده بیشتر به روش صحیح چگونگی تولید صدا فکر کنید.

رویکرد کتاب در چیدمان درس‌ها

توالی دروس شامل نکات زیر است که شاید شرح آن نگاه مشترکی را بین هنرآموزان عزیز شکل دهد.

- از آنجایی که در ساز نی تولید و تسلط صدا همواره با سختی‌های زیادی نسبت به سایر سازها روبه‌رو است، تأکید بعضی از درس‌ها تسلط بیشتر بر روی صدای ساز نی است، چراکه بدون صدای ساز، نواختن و پیشرفت غیرممکن است.
- در درس‌های ابتدایی برای برقراری و تسلط بیشتر روی صدا، درس‌ها برای دست‌بلا نوشته شده است تا با کم کردن توالی نغمات زیاد و انگشت‌گذاری غیرمتعارف هنرجو بتواند در تثبیت صدای بهتر بکوشد. انگشت‌گذاری‌های اولیه بر اساس فواصل بالقوه در ساختار آکوستیکی ساز نی است و به مرور اجرای فواصل بالفعل از فواصل بالقوه آموزش داده می‌شود.
- زمان‌بندی در درس‌های اولیه کم‌کم به تقسیمات زمانی کوتاه‌تر تبدیل می‌شود و از ارائه‌ی اطلاعات اضافی خودداری شده است تا در تثبیت صدا تأکید بیشتری شود.
- در ابتدای کتاب از آوردن توضیحات مربوط به تئوری موسیقی خودداری شده و در خلال درس‌ها همراه با توضیح و استفاده‌ی عملی به آن پرداخته شده است. این علائم و اختصارات جنبه‌ی کاربردی دارند و مواجهه‌ی عملی آن برای هنرجو ملموس‌تر خواهد بود.
- در طول فراگیری درس‌ها، از همان ابتدای کتاب، غیر از قطعات آسان، درس‌هایی به صورت دونوازی جهت همراهی و هم‌نوازی دو ساز نی تدوین شده است تا، سواى تشویق، هنرجو دقت بیشتری در شنیدن فواصل همراهی و درک ریتم داشته باشد.
- در بخش دوم، پس از فراگیری کامل گستره‌ی صوتی ساز و انگشت‌گذاری در صداها و فواصل بالقوه و بالفعل با تثبیت نسبی صدا، مجموعه‌ای از قطعات موسیقی ایرانی در قالب پیش‌درآمد، رنگ و تصنیف و چهارمضراب آورده شده است تا هنرجو با فضای موسیقی دستگاهی ایران بیشتر آشنا شود و از تکنیک‌های مختلف ساز جهت اجرا بهره‌مند شود. توصیه می‌شود در تمامی مراحل، هنرجو را در خواندن درس‌ها خصوصاً تصنیف‌ها تشویق کنید تا در پرورش گوش موسیقایی آنها مفید واقع شود.
- تمامی قطعات فاقد نام از نگارنده بوده و از آوردن نام آهنگساز در بالای دروس خودداری شده است.

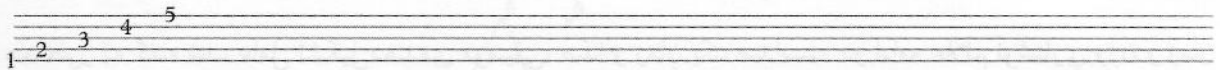
آشنایی با مفاهیم و علائم اولیه‌ی نگارش موسیقی

برای خواندن و نوشتن موسیقی باید تئوری موسیقی و خط نوشتاری آن را بشناسیم.

تئوری موسیقی دانش قواعد و اصطلاحات موسیقی است. بنابراین با توضیح آنچه در ادامه به‌عنوان قواعد اولیه‌ی نوشتاری و خواندن در موسیقی ارائه می‌شود سعی در استفاده‌ی این دانش برای بیان موسیقی خواهیم داشت. موسیقی هنر بیان احساسات به‌وسیله‌ی صداست و مهمترین عوامل تشکیل‌دهنده‌ی موسیقی صدا و زمان است. نُت علامتی است که به‌وسیله‌ی آن صداهای موسیقی نوشته می‌شود. بنابراین برای نگارش موسیقی به شناخت این علائم و مفاهیم نیاز داریم.

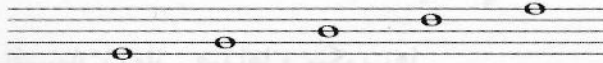
پنج خط حامل

حامل پنج خط افقی و موازی با فواصل معین از هم هستند که نُت‌ها رو یا بین این خطوط نوشته می‌شوند و از هم قابل تشخیص هستند. خطوط حامل معمولاً از پایین به بالا شماره می‌شوند.

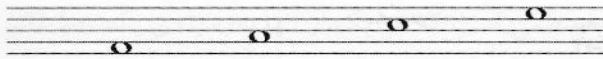

بنابراین به‌وسیله‌ی پنج خط حامل یازده نُت شناخته می‌شود که به ترتیب رو، زیر و بین این خطوط قرار می‌گیرند.

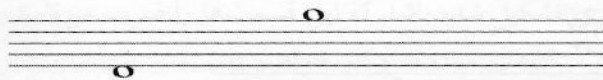
نت‌های روی خطوط حامل

نت‌های بین خطوط حامل

نت‌ها در بالا و پایین خطوط حامل

نام نُت‌ها

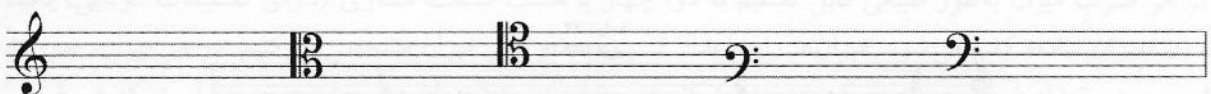
در موسیقی هفت نُت اصلی به کار می‌روند که دارای نام‌های زیر به ترتیب از چپ به راست هستند:

Do, Re, Mi, Fa, Sol, La, Si

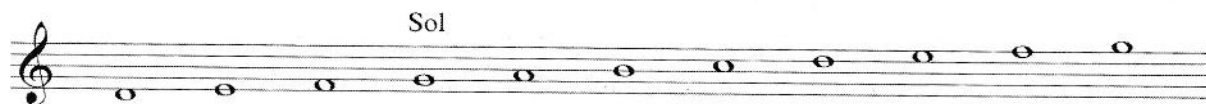
کلید

علامتی است که سمت چپ پنج خط حامل قرار می‌گیرد و موقعیت نت را بر روی پنج خط حامل مشخص می‌کند. کلیدهایی که در موسیقی به کار می‌روند عبارتند از: کلید سل، کلید فا و کلید دو.

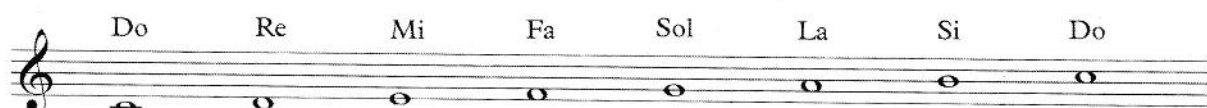
انواع کلیدهای موسیقی

کلید سُئل، معمول‌ترین کلیدی است که در موسیقی ایرانی و برای ساز نی نیز استفاده می‌شود. کلید سُئل روی خط دوم حامل قرار دارد و بنابراین نتی که روی خط دوم قرار می‌گیرد نت سُئل نامیده می‌شود و سایر نغمه‌ها به توالی نسبت به این نغمه مشخص می‌شوند. در این کلید توالی نت‌ها بر روی پنج خط حامل چنین خواهد بود:

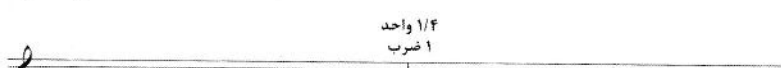
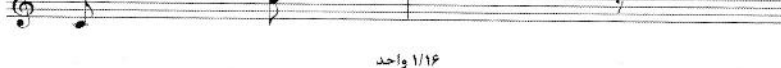

نام نت‌ها روی پنج خط حامل با کلید سل

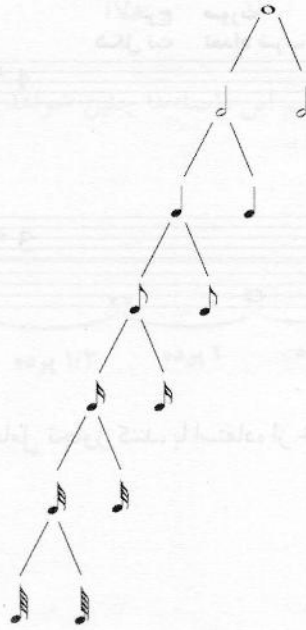
همانطور که گفته شد، عامل تشکیل‌دهنده‌ی موسیقی، صدا و زمان یک صداست. در ادامه علائم نوشتاری وزن و زمان ذکر شده است.

تقسیمات زمانی صداها و سکوت‌ها

صداها	واحد ضرب ۴	سکوت‌ها
		
	۱/۲ واحد ضرب ۲	
	۱/۴ واحد ضرب ۱	
	۱/۸ واحد ضرب ۱/۲	
	۱/۱۶ واحد ضرب ۱/۴	
	۱/۳۲ واحد ضرب ۱/۸	
	۱/۶۴ واحد ضرب ۱/۱۶	

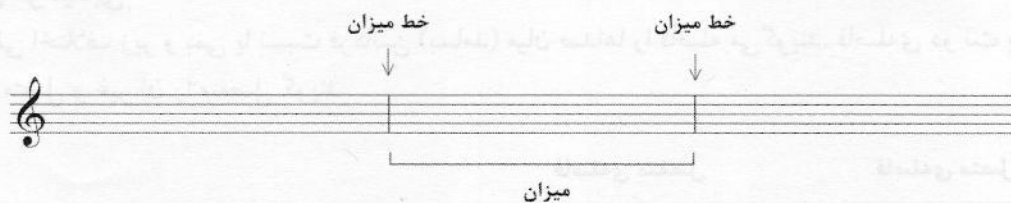
منظور از وزن در موسیقی به کاربردن صداها و سکوت‌ها با امتدادها و کشش‌های گوناگون است که از نظر زمان با یکدیگر متفاوتند.

شکل و تقسیم‌بندی نت‌ها

میزان و خط میزان

هر قطعه‌ی موسیقی از نظر زمان دارای قسمت‌های مساوی یا منظمی است که هر یک از آنها به وسیله‌ی یک خطِ قائم بر پنج خط حامل از یکدیگر جدا می‌شوند. این خطوط قائم را «خط میزان» و فاصله‌ی بین آنها را «میزان» می‌نامیم. هر میزان ممکن است از دو، سه، چهار و... قسمت مساوی تشکیل شده باشد که این قسمت‌ها را ضرب می‌نامند. میزان‌ها به ساده، ترکیبی و مختلط تقسیم می‌شوند که ابتدا با میزان‌های ساده سروکار خواهیم داشت.

میزان ساده

اگر هر ضربِ میزان به‌طور طبیعی قابل تقسیم به دو، چهار یا هشت قسمت مساوی (دارای تقسیمات دوتایی) باشد به آن «میزان ساده» گفته می‌شود. میزان‌ها را با اعداد کسری به نام کسر میزان مشخص می‌کنیم. در هر میزان، صورت کسر معرف تعداد ضرب و مخرج کسر معرف شکل ضرب است. مثلاً میزان دو چهار، دوضربی است که هر ضرب آن معادل یک نُت سیاه است.

ردیف موسیقی ایرانی

شامل ملودی‌های منظم و ترتیب یافته‌ای است که در قالب هفت دستگاه و پنج آواز تدوین شده است. هفت دستگاه عبارتند از: ۱. دستگاه شور، ۲. دستگاه همایون، ۳. دستگاه سه‌گانه، ۴. دستگاه چهارگاه، ۵. دستگاه ماهور، ۶. دستگاه نوا، ۷. دستگاه راست‌پنجگاه. پنج آواز عبارتند از: ۱. آواز ابوعطا، ۲. آواز بیات ترک، ۳. آواز افشاری، ۴. آواز دشتی و کرد بیات، ۵. آواز بیات اصفهان. دستگاه‌ها و آوازها دارای ساختار تعریف شده‌ای هستند که این ویژگی‌ها دستور زبان موسیقی ایرانی را شکل می‌دهد. پس از گذراندن دوره‌ی مقدماتی و متوسطه و تسلط نسبی در نواختن ساز، می‌توان با ورود و فراگیری ردیف به این ساختار و ویژگی‌ها پی برد. در این کتاب با ارایه‌ی درس‌هایی در دستگاه‌ها و آوازهای مختلف در قالب گونه‌های رایج در موسیقی ایرانی، سعی شده است تا آشنایی مختصر شنیداری جهت تربیت و تقویت حافظه‌ی صوتی هنرجو صورت پذیرد. این توضیحات از آن جهت در ابتدای کتاب آمده است که در حین نواختن درس‌ها و رویارویی با اسامی دستگاه‌ها و آوازها در گونه‌های مختلف، این اصطلاحات ناآشنا و نامفهوم نباشد و بدانید که بستر ساختاری این قطعات از ردیف موسیقی دستگاهی ایران است.

شکل دست و طریقه‌ی دست گرفتن ساز

چنانکه در شکل ۱ می‌بینید، دست انسان در حالت طبیعی در راستای بدن به این صورت (حالت توپی شکل) قرار دارد. بنابراین برای گرفتن ساز با همین حالت طبیعی و بدون هیچ گونه تغییری ساز را در دست می‌گیریم.

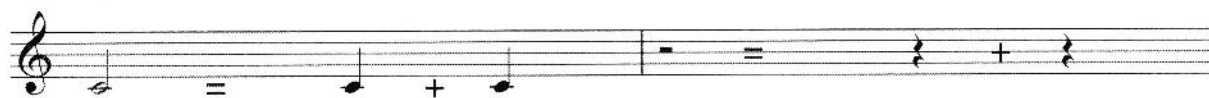
شکل ۲

شکل ۱

زمان سفید و سیاه

سکوت سفید و سیاه

پیش درآمد چهارگاه

آهنگساز: حسین استوار

198 $\text{♩} = 80$

ساز نی، با وجود ساختار آکوستیکی به ظاهر ساده، دارای پیچیدگی‌های بسیار در تولید صدا و اجرای کارگان موسیقی دستگاهی است. به دلیل وجود همین پیچیدگی‌ها، آموزش این ساز، به‌منظور کسب مهارت در اجرای کارگان موسیقی ایرانی با بهره‌برداری از توانایی‌های بالقوه و بالفعل این ساز، می‌بایست مبتنی بر روشی هدفمند و برنامه‌ریزی شده باشد. کتاب حاضر، که دستور مقدماتی آموزش این ساز است، تلاش می‌کند تا، با در نظر گرفتن این موارد، توانایی‌های اولیه هنرجو را تقویت کرده او را برای نواختن بخش‌های دشوارتر آماده کند. برحسب این ضرورت، این کتاب در دو بخش طراحی و نوشته شده است: در بخش نخست به فراگیری ظرفیت‌های تکنیکی ساز به لحاظ صدادهی و انگشت‌گذاری، آشنایی با قواعد نوشتاری زبان موسیقی، شناخت علائم و کاربرد آنها با نگاه به ساختار، ترکیب‌بندی دانگ‌ها و مایه‌های موسیقی دستگاهی و انطباق آنها با ساز نی پرداخته شده است. بخش دوم بر اجرای کارگان موسیقی در فرم‌های رایج سازی و آوازی، به‌منظور بهره‌برداری از خصوصیات ساز نی و ترکیب آنها و نیز شناخت محتوای موسیقی دستگاهی متمرکز است.

مؤسسه‌ی فرهنگی-هنری ماهور
Mahoor Institute of Culture and Arts
www.mahoor.com info@mahoor.com

قیمت: ۹۵۰۰۰ تومان